

VAN AĞZINDA GÖRÜLEN YANSIMA SÖZCÜKLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

AN EXAMINATION ON ONOMATOPOEIC WORDS IN VAN DIALECT

Gamze ÖZOK

Öğr. Gör. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkçe Öğretim Uygulama ve Araştırma Merkezi, gamzeozok@yyu.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 16 Kasım 2022
Kabul edildiği tarih: 1 Aralık 2022
Yayınlanma tarihi: 20 Aralık 2022

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 16 November 2022
Date accepted: 1 December 2022
Date published: 20 December 2022

Anahtar Sözcükler

Van Ağızı; Yansıma Sözcükler; Ses Taklidi; Türkiye Türkçesi; Söz Varlığı

Keywords

Van Dialect; Onomatopoeic Words; Sound Imitation; Turkey Turkish; Vocabulary

DOI

10.33171/dtcjournal.2022.62.2.38

Öz

Yansıma sözcük, doğadaki seslerin bir dilin imkânları dâhilinde ve o seslere en yakın şekilde sözcüklere dökülme biçimidir. Dillerin doğuşuyla ilgili ileri sürülen teorilerden biri olan yansıma teorisine göre diller, insanların doğada duydukları sesleri taklit etmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu teoriyi savunanların temel dayanak noktası da dünyada konuşulan dillerin hemen hemen hepsinde az ya da çok yansıma sözcük bulunmasıdır. Fakat her dilde yansıma sözcük bulunmasına rağmen bu kelimeler, dillerin sözcük dağarcığında çok büyük bir yer tutmamaktadır. Türkçe ise sahip olduğu söz varlığına oranla bünyesinde bulundurduğu yansıma sözcük sayısı bakımından dünyanın en zengin dillerinden biridir. Türkçenin her lehçesinde ve bu lehçelerin ağızlarında çok sayıda yansıma sözcük bulunması da bu durumu kanıtlar niteliktedir. Kaleme alınan edebi eserlerde, konuşma dilinde bir durumu, varlığı ya da hareketi daha etkili, kalıcı bir şekilde anlatmak için yansıma sözcükler sıklıkla kullanılmaktadır. Doğadaki seslerin taklidi olan bu sözcükler, Türkçenin yüzlerce yıllık tarihi gelişim sürecinde sürekli kullanılarak, kullanım şekilleri çeşitlenerek ve bu şekilde canlılıklarını koruyarak bugün sadece standart konuşma dilinde değil ağızlarda da yerlerini almışlardır. Bu çalışmada da amaç, Van ağızında bir durumu, varlığı ya da hareketi karşılayan yansıma sözcükleri anlam, ses ve şekil özellikleri açısından inceleyip değerlendirmektir.

Abstract

Onomatopoeic word is the way that the sounds in nature are put into words within the possibilities of a language and in the closest way to those sounds. According to the theory of onomatopoeic, which is one of the theories put forward about the birth of languages, languages emerged as a result of people imitating the sounds they heard in nature. The main premise of those who defend this theory is that almost all of the languages spoken in the world have more or less onomatopoeic words. However, although there are onomatopoeic words in every language, these words do not occupy a large place in the vocabulary of languages. Turkish, on the other hand, is one of the richest languages in the world in terms of the number of onomatopoeic words it contains compared to its vocabulary. The fact that there are many onomatopoeic words in every dialect of Turkish and in the dialects of these dialects proves this situation. In literary works written, onomatopoeic words are frequently used to describe a situation, existence or movement in a more effective and permanent way in the spoken language. These words, which are imitations of the sounds in nature, have taken their place not only in the standard spoken language but also in the dialects, by being used continuously in the centuries-old historical development process of Turkish, by diversifying their usage patterns and preserving their vitality in this way. In this study, the aim is to examine and evaluate the onomatopoeic words that meet a situation, presence or movement in Van dialect in terms of meaning, sound and shape features.

Giriş

Yansıma ya da yansımalı sözcükler için Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “tabiat seslerini andıran seslerle yapılmış (kelime), onomatopeik” tanımı bulunmaktadır. Genel olarak da kaynaklarda yansıma sözcükler, doğada var olan canlı ve cansız varlıkların, karşılaşılan durumların ve yaşanan olayların seslerinin taklit yoluyla dilde karşılık bulmuş şekilleri olarak tanımlanmaktadır. Dilde karşılık bulma

noktasında taklit edilen sesin, dilin ses yapısı ve düzeni içerisinde doğadaki birebir karşılığının bulunması, aynı hissi yaratması mümkün olmadığı gibi amaç, dilde o sesin ait olduğu varlığı, durumu ya da hareketi çağrıştırmak için o sese en yakın ses birliğini yani kelimeyi oluşturmaktır. Oluşan bu ses yansımali kelimelerle de ifade edilmek istenen varlık, durum ya da hareket daha iyi ve daha canlı bir şekilde tasvir edilebilmektedir.

Varlıklar, hareketler ve durumlar ile bunları dilde karşılayan kelimeler arasında ses ve anlam açısından önceden kabul edilmiş bir uyum söz konusudur. Bu uyum, bir dilin takip edilemeyen dönemlerinde bilinmeyen sebeplerle o dili konuşan topluluklar tarafından kabul edilmiş; Muharrem Ergin'in tabiriyle "canlı ve cansız varlıkları, mefhumları, hareketleri karşılayan kelimeler üzerinde, kelimelerin birbiriyle münasebetleri ve fikirleri anlatmak için yapılan kelime sırası üzerinde bir milletin bütün fertleri gizli anlaşmalar yapmış (Ergin 2003, s. 4)" ve yine Ergin'in ifade ettiği gibi seslerle nesnelere, kelimelerle manalar arasında mantıkî bir münasebet kurulmamıştır (Ergin 2003, s. 96). Ergin, bu noktada yansıma sözcüklerin bir istisna teşkil ettiğini belirterek bu sözcüklerle ilgili düşüncesini şu şekilde ifade eder: "tabiattaki sesleri taklit suretiyle ortaya çıkmış kelimelerde sesle nesne, kelime ile mânâ arasında önceden öyle kabul edilmiş olmak dışında mantıkî bir münasebet vardır. Çünkü böyle kelimeler seslerin taklidine dayandıkları için nesne sesle değil, ses sesle karşılanmıştır. Tabiattaki seslerin dildeki ses toplulukları, yani kelimelerle aynen karşılanması şüphesiz mümkün değildir. Onun için tabiat taklidi kelimelerle karşılıkları arasında tam bir ses ayniliği olduğu düşünülemez. Arada sadece bir benzerlik, nesnenin sesini hatırlatan bir ses yakınlığı bulunur" (Ergin, 2003, s. 96). Ergin'in bu yaklaşımı, bir dildeki yansıma sözcükleri ile söz varlığının büyük kısmını oluşturan diğer kelimeler arasındaki temel farkı açık bir şekilde göstermektedir.

Yansıma sözcükleri ile daha detaylı bilgiye ulaşmak için kaynak taraması yapıldığında Türkçede bu alanda az sayıda çalışmayla karşılaşmıştır. Son dönemde bu konu hakkında yapılan çalışmaları derleyen bibliyografya çalışmalarının yanında Çağdaş Türk lehçelerinde yansıma sözcüklerin incelendiği makaleler de bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinde yansıma sözcüklerle ilgili en kapsamlı, detaylı ve müstakil çalışma olarak da Hamza Zülfikar'ın *Türkçede Ses Yansımali Kelimeler* adlı eseriyle karşılaşmaktadır. Zülfikar, bu eserinde Türkçenin ses yansımali kelimeleriyle ilgili çalışma yapan yerli ve yabancı dil bilimcilerin görüşlerine yer vererek, yaptıkları çalışmalardan bahsetmiş; sonrasında da yansıma sözcükleri ses ve yapı bilgisi açısından sınıflandırarak kavramlar dizini ve sözlükle

çalışmasını detaylandırmıştır. Zülfikar, eserinde yansıma sözcükleri, “birincil biçimler” ve “ikincil biçimler” olmak üzere ikiye ayırmıştır. Birincil biçimler için “belirli bir sesin, gürültünün dildeki yaklaşık yansıması olan sözler, Türkçenin yapı karakterine uygun bir tarzda, daha çok tek heceli, en yalın biçimler” açıklamasını yapıp cız, çıt, çıng, şır, hor gibi birincil biçimlerin birer kelime sayılıp sayılmayacağını da tartışabileceğini söylemiştir (Zülfikar, 1995, s. 6-7). İkincil biçimleri de birincil biçimlerin birçoğunun aynı olayın, aynı hareketin ortaya çıkardığı sesin sürekliliğini sağlamak amacıyla -ır (-ir, -ur, -ür) ve -ıl (-il, -ul, -ül) ekleriyle biçimce gelişmiş yapılar (cızır, çıtır, şırıl, horul gibi) olarak değerlendirmiştir. Zeynep Korkmaz da *Türkiye Türkçesi Grameri* adlı eserinde yansıma sözcüklere yer yer değinmiştir. Yansımali sözlerle, gösterdikleri doğa sesleri arasında taklide dayanan bir uyum olduğunu, yansımali sözlerin bu özellikleriyle diğer cins adlardan ayrılan bir nitelik taşıdıklarını ve cız, çat, fıs, şıp, vız gibi sözlerin de ses yansımali adların birinci basamakları olduğunu ifade etmiştir (Korkmaz, 2014, s. 248). +Il/+Ul isimden isim yapım ekleri için “ses yansımali köklerden ikincil biçimler yapan ek (Korkmaz, 2014, s. 129)” açıklamasını yaparak da Zülfikar gibi eklerle genişletilmiş yapıdaki yansıma sözcükleri “ikincil biçimler” ifadesiyle karşılamıştır. Gerçekten de yansıma sözcükler bu açıdan değerlendirildiğinde bir nesnenin ses taklidi olan bu kelimeler, dilde tek başlarına çok fazla kullanım alanına sahip değilken bünyelerine aldıkları ekler ya da tekrarlı kullanımlarıyla isim, sıfat, zarf ve fiil görevinde kullanılabilir. Korkmaz, eklerle genişletilmiş ikincil biçimler için ayrıca “bunlar her ne kadar bir türemiş kelime görünümünde iseler de, bu türeme asıl kelime türetimine temel oluşturan birer ses genişlemesinden ibarettir. Seslerin türetme eklerindeki gibi birer işlevi yoktur. Bu nedenle ses genişlemesine uğramış yansımali sözler de birer yalın ad niteliğindedir (Korkmaz, 2014, s. 249)” açıklamasıyla yansıma isim kökleriyle asıl isim köklerinin ek alıp genişlemesi, yeni bir yapıya dönüşmesindeki nitelik farkına değinmiştir.

Zülfikar’ın, eserinde yerli ve yabancı birçok dil bilimcinin yansıma sözcüklerle ilgili görüşlerine yer verdiğini belirtmiştir. Bunlardan Alman dilbilimci Lewandovski’nin “onomatope”ler yani yansıma sözcüklerle ilgili görüşleri de dikkate değerdir. Lewandovski de Zülfikar gibi yansıma sözcükleri iki başlık altında değerlendirmiştir. Zülfikar, Lewandovski’nin “onomatopeleri” ‘tabiat seslerinden taklit’ ve ‘tabiat seslerini taklit yoluyla kelime kurma’ olarak iki grup altında topladığını; “tabiat seslerinden taklit” ile tabiat olayları sırasında çıkan sesler ile hayvanların çıkardığı sesleri kastettiğini; “tabiat seslerini taklit yoluyla kelime

kurma” ile de böyle bir söze verilen adla ses arasında tabii bir ilişki, benzerlik sağlamak yoluyla kelime yapmanın anlatıldığını ifade etmektedir ve bunun da ses taklidinden ses sembolizmine kadar derecelenebileceğini belirtmektedir (Zülfikar, 1995, s. 2). Yansıma sözcükler incelendiğinde bu ses taklidinden ses sembolizmine kadar derecelenmeyi, tabiat taklidi bazı kelimelerin zamanla karşıladıkları nesnelere seslerine benzemekten, seslerini anımsatmaktan ziyade o nesnelere seslerini sembolize eden yapılara ve kullanımlara evrilmesi şeklinde ifade edebiliriz. Yukarıda görüşlerine yer verdiğimiz dil bilimciler tarafından yansıma sözcükler üzerine yapılan sınıflandırmalar, tabiat taklidi sözcüklerin dilde var olup kullanılmaya başladıkları andan itibaren geçirdikleri gelişim ve değişim sonucunda ortaya çıkan yapılar ve bu yapıların karşıladıkları nesnelere sesini yansıma derecesiyle açıklanabilir. Ergin, yansıma sözcükleri bir sınıflandırmaya tabi tutmasa da tabiat taklidi kelimelerde sesle nesne, kelime ile mânâ arasında olan ama diğer kelimelerde bulunmayan mantıkî münasebetin zamanla unutulabildiğini; bunun ise az görülen bir hâl olup tabiat taklidi kelimelerde kelimenin sesinin karşıladığı nesnenin sesini genellikle andırdığını ifade etmektedir (Ergin, 2003, s. 96). Yansıma sözcüklerle ilgili çalışma yapan, görüş bildiren önemli dil bilimcilerin bu değerlendirmeleri, tabiat taklidi sözcükler ile söz varlığının büyük çoğunluğunu oluşturan diğer kelimeler arasındaki yapı, özellikle de anlam farklarını göstermektedir. Dolayısıyla da yansıma sözcüklerle ilgili bir değerlendirmede bulunup çalışma hazırlarken bu noktalara dikkat etmenin, araştırmacıların doğru tespitlerle alana faydalı çalışmalar yapmasında etkili olacağı kanaatindeyiz.

Tabiat taklidi sözcüklerle ilgili öne sürülen bu görüşler ışığında çalışmamızda Van ağzında bugün hâlâ görülen yansıma sözcüklerin ses, şekil, anlam ve kullanımları bakımından değerlendirilmesi yapılacaktır. Bu çalışmada ele alınıp değerlendirilecek yansıma sözcükler, hem Bedri Sarıca'nın *Van Gölü Çevresi Ağzları Sözlüğü* hem de bir Vanlı olarak Van ağzını kendi kullanımımız ile çevremizdeki insanların kullanımını dikkate alınarak tespit edilmiş ve incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmamıza konu olan ve Van ağzında bugün hâlâ görülen yansıma sözcükler şunlardır:

bıkıldı- : “Yavaş yavaş kaynamak” anlamında kullanılan bir fiildir. Derleme Sözlüğünde kelimenin sadece Van ağzında görüldüğü belirtilmektedir. Fiil, Van ağzında “bıkıldı-” biçiminin yanında bünyesindeki ünsüzün çift söylenmesiyle “bıkkıldı-” şeklinde de görülmektedir. Ocağın üzerine bırakılan su, süt, sulu yemekler, muhallebi gibi tatlılar ya da bunların dışında kalan sıvı maddeler kaynama noktasına yaklaşıncaya bunların üzerinde baloncuklar oluşur ve sonra

patlar. Bu baloncuklar patlarken ortaya çıkan ses, Van ağızında “bık” şeklinde karşılanmış, bu patlama durumu ses taklidi “bık” sözcüğünün eklerle genişletilmesi sonucunda da “ikincil biçim” olarak “bıkılda-” şekli ortaya çıkmıştır. Bu yansıma sözcük “bık” biçimiyle ve tekrar grubu olarak Van ağızında kullanılmaktadır. Mesela şöyle bir kullanıma rastlanabilir: Süt ocağda bıç bıç edi (Süt ocakta bıç bıç ediyor, kaynamaya başlıyor anlamında). Daha sonrasında kök hâlindeki bu sözcük, üzerine yansıma kökleri tekrar isim yapan +Il yapım ekini alarak “bıkıl” biçimini almakta ama sözcüğün bu şekliyle kullanımı bulunmamaktadır. Daha sonra da “bıkıl” şekliyle kullanım sahasına çıkamayan sözcük, üzerine +dA- isimden fiil yapım ekini alarak Van ağızındaki yaygın kullanım şekline ulaşmaktadır.

cığ cığ: “Kuru gürültücü, tiz sesle bağırın” anlamlarıyla Bitlis-Ahlat ağızında da görülen bu kelime grubu, Van ağızında da kullanılmaktadır. Fakat bu tekrar grubu, Van ağızında daha çok “kuru gürültü, tiz ses” anlamlarını karşılayacak şekilde kullanılmaktadır. Hatta bu tekrar grubunu oluşturan yansıma sözcük kökü “cığ”dan türeyen cığılda- fiiliyle birlikte kullanımı yaygındır, denilebilir. Mesela bir anne, çocuğu çok mızızlanıp, ağlayıp hem kendisini hem de çevreyi rahatsız ederse çocuğunu “Cığ cığ cığıldama” diyerek azarlayabilir. Derleme Sözlüğünde bu kelime için Ahlat ağızındakine benzer şekilde “kuru gürültücü, geveze” anlamları verilmekte ama bu kelimenin görüldüğü yer olarak sadece Kerkük belirtilmektedir. Bu kelimenin büyük ihtimalle yönelme eki almış biçimi zamanla kalıplaşarak Van-Erciş ağızında “cığcığa” şekliyle “kuru gürültücü, geveze” anlamlarında kullanılmaktadır.

cığılda- : “Yüksek ve tiz sesle bağırarak (özellikle çocuklar), gürültü yapmak” anlamlarında kullanılmaktadır. Derleme Sözlüğüne göre bu anlamları karşılayacak şekilde Van dışında Burdur, Bolu, Erzincan, Bursa, Bitlis ve Kerkük ağızlarında da kullanılmaktadır. “cığ cığ” kelimesinde de belirtildiği gibi özellikle Van ağızında “çocukların çevreyi rahatsız edecek şekilde bağırması, gürültü yapması” üzerine annelerin onların bu hareketini “cığılda-” fiiliyle ifade ettiği söylenebilir. Fiilin *Van Gölü Çevresi Ağızları Sözlüğünde* Bitlis-Adilcevaz ağızında “sevinç çılgığı atmak” anlamında kullanıldığı da belirtilmektedir. “Cığılda-” fiilinin oluşumu şu şekilde gerçekleşmiştir: “cığ” yansıma sözcük köküne, Zülfikar’ın deyimiyle “birincil biçime” +Il isimden isim yapım ekini getirilmesiyle önce “cığıl” adı oluşmuş, fakat bu şekliyle kullanım sahasına çıkamayan sözcük, üzerine +dA- isimden fiil yapım ekini alarak ağızlardaki kullanımına ulaşmıştır.

cır- : “Yırtıp parçalamak” anlamında kullanılan bir fiildir. Van ağzında “eski bez parçası” anlamında yansıma bir kök olarak görülen “çat” kelimesiyle de birlikte kullanılmaktadır: *çat cırmak* (bez parçalarını yırtmak) gibi. Bu fiille dilde, bez parçaları vb. şeylerin yırtılırken çıkardığı ses karşılanmaya çalışılmıştır. Bunun dışında “kedi vb. hayvanların tırmalaması, tırmalayarak yırtması ve ağaç dalı vb. şeylerin ele, kola ilişip buraları çizmesi, yırtması” anlamında da kullanılmaktadır. *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* “cır” madde başlığıyla verilen kelime için “elbise vb. şeyleri yırtarken çıkan ses” anlamı verilmiştir. Buradan da anlaşıldığı gibi bu yansıma kök, Eski Türkçeden bugüne kadar anlam ve görev alanı genişleyerek kullanılmaya devam etmektedir.

cırt, cırtla- (cırtta-) : “Kümes hayvanı veya kuş dışkısı” anlamında kullanılan “cırt” sözcüğü, bu hayvanların dışkıladıkları esnada çıkan sesin taklit yoluyla dilde karşılanmış biçimdir. Hatta daha sonra kümes hayvanları ve kuşların dışkılama eylemini anlatmak için de bu yansıma sözcük, +IA- isimden fiil yapım ekiyle genişletilerek “cırtla-” fiili oluşturulmuştur. Bu fiil, Van ağzında “cırtta- veya cırtta-” şekliyle de kullanılmaktadır. Derleme Sözlüğüne göre “cırt” sözcüğü, bu anlamıyla Erzincan, Bitlis ve Sivas ağzlarında da kullanılmakta ve bazı ağzlarda “çirt” biçimine de rastlanmaktadır.

cızlıh: “Koyun kuyruğunun eritilmesiyle oluşan bir yemek” anlamında kullanılan isimdir. Kuyruk yağı küçük küçük doğranarak bir tavada eritilir, eridikten sonra yağdan kalan ve kızaran küçük parçalara cızlık veya cızlıh denir. Yağın sıcak tavaya konulmasıyla çıkan ses “cız” şeklinde dile yansımış, bu yansıma kök üzerine +llk isimden isim yapım ekinin gelmesiyle de “cız” sesini çıkararak meydana gelen yemeğin ismi “cızlık” oluşmuştur. Bu kelime Van ağzında görülen kelime içi ve sonu k>h değişikliğiyle de bugün “cızlıh” şeklinde söylenmektedir.

cüce: Van ağzında “civciv” anlamında kullanılan sözcüktür. Tavuk cücesi, hindi cücesi gibi kullanımları vardır. Bu sözcüğün, Van ağzında tavuk çağırma ünlemi olan “cu cu”dan türediği söylenebilir. Çünkü Van ağzında “cüce”nin çocuk dilindeki karşılığı “cucu” şeklinde ifade edilmektedir. Bir çocuğa civcivleri gösterirken “Cucuları gördün? , Git cucuları sev” gibi ifadelerde çocuk diliyle “civciv” ya da Van ağzındaki “cüce” kastedilmektedir. Sözcük, Bitlis-Ahlat ağzında “cuca” şeklinde de görülmektedir. Hasan Eren, “*Onomatopée'lere Ait Notlar*” adlı yazısında Türkçede at, deve, inek, koyun, keçi, tavuk, ördek, kaz, güvercin gibi hayvanları çağırma için bici bici, bidi bidi, bili bili, piçi piçi gibi birtakım kelimeler kullanıldığını ve bu kelimelerin méthodique bir şekilde araştırılmasının da Türk dilinin zenginliğini ortaya çıkararak birçok kelimenin etimolojisini de

aydınlatacağını ifade eder (Eren,1953, s. 283-86). Bu sözcükte de Eren'in dile getirdiği durumun bir örneği görülmektedir.

çat: Eski bez parçası. Derleme Sözlüğüne göre Van dışında Bitlis-Ahlat ağzında da bu anlamıyla kullanılmaktadır. Bütün bir kumaşın, eski bir örtünün, bir nevresimin veya çarşafın yırtılması Van ağzındaki ifadeyle cırılması sonucunda ortaya çıkan parçalar “çat” sözcüğüyle ifade edilir. Bazen başkaları tarafından değersiz görülen, beğenilmeyen giysiler de “çat” sözcüğüyle karşılanmaktadır. Örneğin bir anne çocuğunun aldığı kıyafeti beğenmediğinde, bunları kalitesiz bulduğunda şöyle bir cümle kurabilir: Bu parayı bu çatlara veripsen? (Bu parayı bu kıyafetlere mi vermişsin?). Bir bezin yırtılırken çıkardığı ses, dilde “çat” olarak karşılık bulmuş; daha sonra da bu yansıma kök, anlam olarak bir sesteki ziyade bir nesneyi karşılayacak duruma gelmiştir. Sözcük, şekil olarak olmasa da anlam olarak birincil biçimden ikincil biçime evrilmiştir, diyebiliriz. Clauson'un sözlüğünde “çat” için “yansıma (onomatopoeic), normalde bir darbe sesi için” anlamı verilmektedir. Görüldüğü gibi Eski Türkçede de bir yere ya da bir şeye vurulduğunda; bir şey darbe alıp kırıldığında çıkan ses olarak dile aktarılan “çat” sözcüğü, hâlâ lehçelerde ve ağızlarda bu sesi karşılamak için kullanılırken; anlam ve görev değişikliğiyle farklı kullanımlarla da karşımıza çıkmaktadır.

çimçeş- : “Ürpermek” anlamında kullanılan bir fiildir. Derleme Sözlüğüne göre sadece Van ağzında görülmektedir. Bu sözcük, doğada karşılaştığımız bir sesin taklidinden ziyade o sesin dilde sembolize edilmiş şekli görünümündedir yani Zülfikar'ın ifadesiyle “ikincil biçim”dir. İnsanın herhangi bir dış etki karşısında ürperme durumu, Türkçenin bir ağzında “çimçeş-” fiiliyle ifade edilmektedir ve sözcükte, durum yaşanırken çıktığı düşünülen sesin taklidinden ziyade kelime söylenirken o hissi hatırlatan bir durum söz konusudur. Ayrıca tabiat taklidi kelimelerle karşılıkları olan varlıklar, durumlar ya da hareketler arasında her zaman tam bir ses benzerliği de bulunmamaktadır. Sözcüğün “Elindeki yarayı gördüm içim çimçeşti” cümlesindekine benzer kullanımlarına rastlanabilir.

dıgır-la- : “Yuvarlamak” anlamında kullanılan bir fiildir. Derleme Sözlüğünde bu fiile rastlanmamıştır. Van dışında Bitlis-Ahlat, Bitlis-Adilcevaz ağızlarında da görülmektedir. Bir nesnenin yuvarlanırken çıkardığı ses ağızda “dıg” şeklinde karşılanmış, bu birincil biçim yansıma köklerden yeni gövdeler türeten -Ir isimden isim yapım ekini alarak “dıgır” biçimini almıştır. Daha sonra bu isim gövdesinin üzerine +1A- isimden fiil yapım ekinin gelmesiyle “dıgır-la-” fiili oluşmuştur. “Minder çoğ ağırdı, galdıramadı, biz de dıgırlayıp götürduh” şeklinde bir cümle içerisinde fiilin kullanımına rastlanabilir. Ayrıca Van ağzında bu fiilin üzerine -n- fiilden fiil

yapım ekinin gelmesiyle ortaya çıkan “dığırlan-” fiili “yuvarlan-” anlamında kullanılmaktadır. Öyle ki Van’da “Nasılsınız?” diye sorduğunuz biri “Dığırlanıp gidiyih (İdare ediyoruz, anlamında)” diye cevap verebilir.

dığdığa: Bir armut cinsi. Bir tenis topu büyüklüğünde bazen daha küçük ama tam yuvarlak olmayıp daha basık, içinde daha doğrusu yapısında kum gibi taneler olan kışlık bir armut cinsine Van ağızında “dığdığa” denilmektedir. Bu armudu yerken yapısındaki taneciklerin dişlerle ezilmesi sonucunda bir ses ortaya çıkmaktadır. Bu ses de dilde “dık dık veya tık tık” ses tekrarlarıyla karşılanmıştır. Zamanla bu ses tekrarı birleşerek ağızda bir meyveyi karşılayan isim hâlini almış ve ortaya bugün de kullanılan “dığdığa” sözcüğü çıkmıştır. “Dığdığalar daha değmiyip (Dığdığalar daha olgunlaşmamış)” cümlesiyle sözcüğün kullanımı örneklendirilebilir.

dıngılda-: “Kımıldamak, oynamak, sallanmak” anlamlarında kullanılan bir fiildir. Derleme Sözlüğüne göre bu anlamıyla Van dışında Balıkesir, Kars, Ordu, Giresun, Sivas ve Konya ağızlarında da kullanılmaktadır. Düz olmayan zemine bırakılan ya da ayaklarında eğrilik olan masa, sandalye vb. eşyaların sallanırken çıkardıkları, ses ağızlarda “dıng” biçimiyle karşılanmış, bu yansıma kökün üzerine +Il isimden isim yapım ekinin getirilmesiyle “dıngıl” yansıma isim gövdesi oluşmuştur. “Dıngıl” isim gövdesi, üzerine +dA- isimden fiil yapım ekini alarak “dıngılda-” şekliyle ağızlardaki yaygın kullanımına ulaşmıştır.

dıngılopišto: Van ağızında “tahtaterevalli” için kullanılan sözcüktür. Bir yansıma sözcük ile Kürtçe bir sözcüğün birleşiminin çocuk dilinde karşılığı olan bir sözcüktür, denilebilir. Tahterevallinin bir aşağı bir yukarı hareketi sırasında çıkan ses, ağızda “dıng” yansıma köküyle karşılanmış, sonra bu kökün +Il isimden isim yapım ekiyle genişletilmesiyle “dıngıl” kelime gövdesi ortaya çıkmıştır. Daha sonra bu aletin hareketi sırasında ortaya çıkan sesin dildeki karşılığı olan “dıngıl” yansıma sözcüğü, Kürtçede “bel” anlamına gelen “pışt” sözcüğüyle “dıngılopišto, dıngılopišto” şeklinde birleşerek Kürtçe “belin dıngılı, tahterevallinin aşağı yukarı hareketiyle belin dıngıldaması, tahterevallinin hareketi sırasında belden gelen ses” anlamında bir tamlama oluşturmuş ve çocuk dilinde “dıngılopišto” biçimini almıştır. Bu sözcük, Van ağızında bir tekerlemede de geçer. Çocuklar tahterevallinin üzerinde bu tekerlemeyi söylerler: Dıngılopišto yaz geldi/ Çarşıya kiraz geldi /Aldım beş okka kiraz /O da bana az geldi.

dırcıh, dırcıç: Tek başına “çifte, çifte atma, hoplama, zıplama” anlamlarına gelen bir isimdir. Fakat Van ağızında genellikle “at-” fiiliyle birlikte “hoplamak, zıplamak son zamanlarda da gezip dolanmak” anlamlarını karşılayarak “dırcıh at-”

şeklinde kullanılmaktadır. İnsanın hoplayıp zıplarken; at, eşek gibi hayvanların çifte atarken ortaya çıkardıkları sesin, dilde “dırc, tırç” şeklinde karşılandığı düşünülürse, bu kökün üzerine de işlek olmayan +k isimden isim yapım ekinin gelmesiyle Van ağızındaki “dırcıç” sözcüğü oluşmuştur, diyebiliriz. Sözcükteki ses değişiminin de tırçık>dırcık>dırcıç şeklinde olduğunu söyleyebiliriz. Sözcüğün, Derleme Sözlüğünde “dırcık” şekliyle Van dışında Trabzon, Gümüşhane, Kars, Erzurum ve Bitlis ağızlarında da görüldüğü belirtilmektedir. Van’da hâlini ahvâlini sorduğunuz birinin çok gezip dolandığını ifade eden başka birinden “Ne yapsın, çarşıda dırcıç ati” cevabını alabilirsiniz.

dindik: “Gaga” anlamında kullanılan bir sözcüktür. Tavuğun, horozun, güvercinin veya karganın yerdeki, kaptaki bir şeyi yemek ya da seçmek için kullandığı organı, Van ağızında bu sözcükle karşılanmaktadır. Bu sözcük, tavuk vb. hayvanların beslenirken gagalarını zemine ya da yem kabına vurmaları sonucunda çıkan seslerin dile yansıyıp tekrar edilmesinden oluşmuştur, diyebiliriz. Fakat bu kelimenin oluşumunda aynı ses topluluğundan (dik dik, din din) ziyade iki ayrı yansıma kökün (din dik) tekrarı görülmektedir. Bu da şöyle açıklanabilir: Bir tavuk beslenirken gagasının çarptığı nesnelere göre (metal bir şeyden “tın, dın” gibi sesler çıkarken tahta, beton gibi şeylerden “tık, dık” gibi sesler çıkar) sesler farklılaşmışsa ortaya iki ayrı taklit kök çıkmış ve sesi çıkaran gaga, bu ses taklidi köklerin birleşiminden oluşmuştur. Van ağızında bu yansıma sözcükten türetilen bir fiil de kullanılmaktadır. “Dindik” sözcüğünün üzerine +IA- isimden fiil yapım ekinin gelmesiyle oluşan “dindikle-” fiili, “gagalamak” anlamını karşılamaktadır.

fin et- : “Sümkürmek” anlamında kullanılan bir fiildir. Yansıma kök olan “fin” ile “et-” yardımcı fiilinin birlikte kullanılması sonucu ortaya bu birleşik fiil çıkmıştır. Sümkürürken çıkan ses, Van ağızında “fin” şeklinde ifade bulmuş ve böyle bir kullanımın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Özellikle Van’da anneler çocuklarının burnunu silerken çıkan bu sesi, belki de çocuk diliyle taklit ederek “bi fin et” diyip çocuklarının burnunu silerler.

firtik, firtih: “Sümkük” anlamında kullanılan sözcüktür. Derleme Sözlüğüne göre Van dışında Erzurum ve Kars ağızlarında da görülmektedir. Sümkürürken çıkan ses, Van ağızında “fin” dışında “firt” şeklinde de karşılık bulmuş. Bu kökün üzerine de işlek olmayan +k isimden isim yapım ekinin gelmesiyle de “firtik” sözcüğü oluşmuştur. Mesela küçük çocuklar, burunları aktığı zaman “Bağ firtigi ahip ya da firtikli” şeklinde ifadelerle birbirleriyle dalga geçerken sözcüğün kullanımına rastlanabilir.

fırfıra, fırfırık: Van ağzında “topaç” anlamında kullanılan sözcüklerdir. Topacın dönerken çıkardığı ses ağızda “fır” sözcüğüyle karşılanmış, bu sesin tekrarıyla da sesi çıkararak eşyanın adı, “fırfıra” oluşmuştur. Bazen de bu eşya için Van ağzında “fırfıra” sözcüğünün farklı söyleyişlerinden doğan “fırfırık” sözcüğü de kullanılmaktadır. Tuncer Gülensoy, sözlüğünde “fır” madde başı için “yansıma” ifadesini kullanmış, bu kökten türeyebilecek kelimelere de yer vermiştir. Fakat sözlükte “fırfıra” bulunmamaktadır. Derleme Sözlüğüne göre de “fırfıra”, topaç anlamıyla sadece Van ağzında görülmektedir.

fıs: “İçi boş, kof” anlamlarında kullanılan bir sözcüktür. Derleme Sözlüğüne göre Van dışında Bitlis, Tunceli, Burdur, Elazığ ve birkaç ağızda daha bu anlamıyla kullanılmaktadır. Özellikle “içi boş, kof” olduğu düşünülen meyve ya da sebzeler kesildiklerinde ortaya çıkan ses, dilde “fis” sözcüğüyle karşılanmıştır, denilebilir.

ğijiltı: “Çıgılık, ses, gürültü” anlamlarına gelen bir sözcüktür. Derleme Sözlüğünde görüldüğü yer olarak sadece Kars verilse de sözcük, Van ağzında da kullanılmaktadır. Sözcük, Van ağzında “ğijiltı, gijilti, gijilti, gijivilli, gıjavıj gibi” biçimlerde de görülmektedir. Gürültü, çıgılık ve yüksek sesin duyulma biçimi belki de kulakta oluşturduğu uğultu sesi, dilde “gij” köküyle karşılanmış; daha sonra bu kök üzerine gelen +il isimden isim yapım ekiyle “ğijil” biçimi oluşmuştur. Bu şekliyle kullanım sahasına çıkamayan sözcük, en son üzerine genellikle yansıma isim gövdelerine gelen +tı isimden isim yapım ekini alarak “ğijiltı” şekline ulaşmıştır. Ayrıca “gijil” yansıma gövdesinin üzerine +dA- isimden fiil yapım ekinin gelmesiyle “çok bağırarak, çıgılık atmak” anlamlarında “ğijilda-” fiili türemiştir. Mesela bu fiilin Van ağzında “Bu çocuğ sabahtan beri niye gijildiği?” ya da “Çoğ gijildama, gafam şişti” şeklinde kullanımlarına rastlanabilir.

ğışğır- : “Bağırarak” anlamında kullanılan bir fiildir. Van ağzında daha çok, sinirlenen bir insanın yüksek sesle bağırarak çağırması anlamında kullanılmaktadır. Derleme Sözlüğünde “ğışğır-” biçimine rastlanmamakta; bazı ağızlarda “kışkır-” şeklinde geçen fiilin anlamı da Van ağzındakiyle benzerlik göstermemektedir. Van ağzındaki anlamına bakılacak olursa sinirden bağırarak bir insanın sesi ya da görüntüsünün dildeki tasviri “kış” sözcüğüyle ifade edilmeye çalışılmış sonra da bu kökün üzerine yansıma kökleri fiil yapan +kır- isimden fiil yapım eki gelerek “kışkır-” fiili, Van ağzındaki biçimiyle “ğışğır-” şekli ortaya çıkmıştır. Bu fiilin günümüzde “kışğır-” şekliyle kullanımına da rastlanmaktadır. “Abıasına ele gışğırdı, ağzımız beş gariş açılığ aldı” şeklinde bir cümlede kullanımına rastlayabiliriz.

ğugulda- : “Erkek güvercinin ses çıkarması, guruldaması” anlamında kullanılan bir fiildir. Erkek güvercinler dişilerine seslenirken bir ses çıkarırlar. Gerçeğine en yakın ve en benzer biçimiyle bu ses, Van ağzında “ğug” şeklinde karşılık bulmuştur. Bu ses taklidi kökün üzerine önce +Il isimden isim yapım eki, sonra +dA- isimden fiil yapım ekinin gelmesiyle “ğugulda-” fiili oluşmuştur.

ğujulda- : Genellikle “köpeklerin sebepli, sebepsiz bağırması ya da acıyla uluması” anlamında kullanılan bir fiildir. Köpeklerin acı çekermişçesine bağırdukları zaman ortaya çıkan ses, Van ağzında “ğuj” olarak karşılık bulmuştur. Bu yansıma kökün üzerine +Il isimden isim yapım eki, sonra +dA- isimden fiil yapım ekinin gelmesiyle de “ğujulda-” fiili oluşmuştur. Van ağzıyla konuşan biri köpeklerin havlamasını değil köpek bağırışlarını duyduğunda “Bu itler niye ğujuldiyi?” diye bir cümleyle durumu sorgulayabilir.

gürgür (gürgür baba): Çocuk dilinde “gök gürültüsü” için kullanılan ifadedir. Hatta “gürgür” sözcüğü tek başına değil “baba” kelimesiyle birlikte “gürgür baba” biçiminde kullanılır. Gök gürültüsü yaşanırken ortaya çıkan sesin dildeki karşılığının (gür) tekrarıyla ortaya çıkmış bir sözcüktür. Bugün pedagojik açıdan doğru bulunmasa da eskiden anneler, babalar çocukları yaramazlık yapıp, yemeklerini yemediklerinde “Çabuğ yemeğin bitir yoğsa gürgür baba geli” diyerek çocukların korkup yemeklerini bitirmelerini sağarlardı.

hınnik, hırnik: “Sümük” anlamında kullanılan bir isimdir. Bir Vanlı olarak ben “hınnik” biçimini duydum ve hâlâ bu şekilde kullanımına tanık olmaktayım. Derleme Sözlüğünde ve Bedri Sarıca’nın sözlüğünde ise sözcüğün Van’daki kullanımı için “hırnik” biçimi verilmiştir. Bunun yanı sıra Derleme Sözlüğüne göre “hınnik” biçimiyle aynı anlamda Kerkük ağzında kullanımının olduğu belirtilmektedir. Büyük ihtimalle de sözcük, sümükürürken çıkan sesin (hın), işlek olmayan +k isimden isim yapım ekiyle Van ağzında şekillenmiş biçimdir. Ayrıca bu sözcükte, yansıma kök ek alıp genişlerken kökün bünyesindeki ünsüzün ikizleştiği de görülmektedir.

kırtik: “Ufak parça, pek az, azıcık” anlamlarında sıfat olarak kullanılan bir sözcüktür. Derleme Sözlüğüne göre Van dışında Erzurum, Diyarbakır ve birkaç ağızda daha görülmektedir. Bir şeyi, ufak parçalara ayırırken çıkan ses, “kırt” olarak dilde karşılık bulmuş; sonra bu kökün üzerine günümüzde işlek olmayan ama Eski Türkçede yardımcı ünlüyle birlikte geldiği kelimeye “küçültme, sevgi” anlamı da katan +k isimden isim yapım ekinin gelmesiyle “kırtik” sözcüğü oluşmuştur. Van’da acıktığını belirten kişi “Bi kırtik ekmek yiyim, içim bayıldı” şeklinde bir cümle kurarak durumunu anlatabilir.

kıtlama: Kesme şekeri ağza alarak içilen çaya ya da çay içme biçimine denir. Çay içerken ağza alınan şekerin dişler vasıtasıyla kırılması sonucu çıkan ses dilde “kıt bazen kırt” şeklinde karşılık bulur. Yansıma isim kökü olan “kıt” sözcüğünün üzerine +IA- isimden fiil yapım ekinin gelmesiyle önce “kıtl-” fiili oluşturulmuş, sonra da “kıtl-” fiilinin üzerine gelen -mA fiilden isim yapım ekiyle de yapılan eylemin adı olan “kıtlama” ismi türetilmiştir. Bu kelime Van ağzında “kırtlama” şeklinde de kullanılmaktadır. Derleme Sözlüğüne göre sözcük, yakın bölge ağızlarından Erzurum ile birlikte Eskişehir, Sivas ve birkaç ağızda daha bu anlamıyla yer almaktadır.

lehle- : Van ağzında “(daha çok hayvanlar için) susamak, susuzluktan dili dışarıda kalmak, yorgunluktan solumak” anlamlarında kullanılan bir fiildir. At, köpek gibi hayvanların yorulup susuz kalınca çıkardıkları ses, dilde “leh” yansıma köküyle karşılanmış; daha sonra da bu kökün üzerine +IA- isimden fiil yapım ekinin gelmesiyle de “lehle-” fiili oluşmuştur. “İt ele lehliyi, dili beş gariş dışarda galıp (Köpek öyle yorulmuş, soluk soluğa kalmış ki dili beş karış dışarıda kalmış)” cümlesiyle fiilin Van ağzındaki kullanımı örneklendirilebilir.

lığlığa: Van ağzında bugün daha çok “vıcık vıcık, kıvamı beğenilmeyen yemekler” için kullanılan bir ifadedir. Derleme Sözlüğünde de, Bedri Sarıca'nın sözlüğünde de kelime için “bataklık, su yatağının yumuşak durumu, boğaz ve esnek” anlamları verilmiştir. Bunların içerisinde bugün kullanılan anlama en yakınları “bataklık, su yatağının yumuşak durumu ve esnek” anlamlarıdır. Çünkü bataklıkta bulunan sıvı çamurun esnek, vıcık, yumuşak durumunun sesi dilde “lık” sözcüğüyle karşılanmış, daha sonra bu yansıma kökün tekrar edilmesi sonucunda ortaya çıkan “lıklık” Van ağzında “lığlığa” biçimini alarak bugünkü kullanımına ulaşmıştır. Belki de beğenilmeyen yemek ve yemek kıvamı için “lığlığa” ifadesinin kullanılması, hem ses hem de görüntü itibarıyla bunların bataklıktaki çamuru hatırlatması ya da ona benzetilmesindedir. Derleme Sözlüğüne göre bu sözcük, “vıcık vıcık” anlamıyla sadece Van ağzında görülmektedir.

lop: “Küçük oturma minderi” anlamını karşılayan bir sözcüktür. Mindere otururken ya da minderi yere atarken çıkan ses, dilde “lop” şeklinde karşılanmıştır, diyebiliriz. “Pişik lopun üstünde yatıp (Kedi minderin üzerinde uyumuş” şeklinde bir cümlede kullanımına şahit olabiliriz.

lülük: Çaydanlık veya ibriğin su akan yeri için kullanılan sözcüktür. Bu sözcüğün dilde karşılanmasında suyun, demliğin bu parçasından akarken çıkardığı sesteki ziyade sesin demliğin bu parçasından geçerken çıkaracağı ses yansıtılmak istenmiştir, şeklinde yorumlayabiliriz. Çünkü su akarken çıkan ses, dilde en yakın

“şır” yansıma köküyle karşılanmaktadır. Dolayısıyla da sesin demliğin bu parçasından geçerken çıkaracağı ses, dilde “lü hatta tekrarı şeklinde lü lü” sesleriyle karşılanmış; daha sonra kök, üzerine “+lUk isimden isim yapım ekini alarak sesin çıktığı yerin adı “lülük” oluşmuştur. “Demliğin lülüğü dibinden delinip ahıtı (Demliğin lülüğü dibinden delinmiş, akıtıyor)” şeklinde kullanımına rastlanabilir.

mıhla: Soğanlı kıyma, pastırma üstüne yumurta kırılarak yapılan yemek. Derleme Sözlüğünde bu anlamıyla Van dışında Afyon, İzmir, Erzurum, Sivas ve birkaç ağızda daha kullanıldığı belirtilmektedir. Ancak Van’da sadece bu tarifte sınırlı yemeklere “mıhla” denmiyor; tarifteki ana malzeme ya da malzemelere göre mıhlanın çeşitleri artıyor. Mesela Van’da çiğ patatesin küp küp doğranıp yağda kavrulurken üzerine yumurta kırılması sonucu ortaya çıkan yemek “patates mıhlası”dır, patates yerine sadece soğan kullanılırsa “soğan mıhlası”, sadece ıspanak olursa “ıspanak mıhlası” olur. Bu yemeklerin yumurta kırılmayan biçimlerine de “mıhla” denilmektedir. Dolayısıyla da Van’da “mıhla” yemek isminden ziyade yemek pişirme yönteminin adı olarak kullanılmaktadır. Malzemenin kavrulurken üzerine yumurta kırılması veya kırılmaması sonucunda ortaya çıkan yemek “mıhla”dır. Bu sözcüğün de yemeğin yapılması sırasında çıkan sesin dile yansması sonucunda oluştuğunu söyleyebiliriz. Yağda kavrulduktan sonra diriliğini kaybeden malzemenin sesi ya da bunun üzerine yumurta kırılırken çıkan ses, dilde “mık” bazı ağızlarda “mıh” şeklinde karşılanmış; bu kökün üzerine işlek olmayan +lA isimden isim yapım ekinin gelmesiyle de “mıkla, mıhla” ismi ortaya çıkmıştır, şeklinde bir değerlendirme yapılabilir. Aslında bu ek, Eski Türkçede +lA- isimden fiil yapım ekiyle -ğ fiilden isim yapım ekinin birleşmesiyle oluşmuş birleşik bir ekken, Eski Türkçeden Batı Türkçesine geçerken ek sonlarındaki -g/-ğ seslerinin düşmesi sonucunda +lA şeklini almıştır. “Kışla, yayla” gibi az sayıda örnekte bu ek kullanılmaktadır. Sözcükle ilgili bu görüşlerimizin yanı sıra Türkiye Türkçesi ağızlarında Farsçadan dilimize giren ve çivi anlamında kullanılan bir “mıh” sözcüğü vardır. “Mıhla” yemeğinin yapımında, kavrulmuş malzemenin üzerine yumurtanın kırılarak âdeta çivi gibi saplanması, malzemeyi bu şekilde bir arada tutması, sözcüğün bu kökten türemiş olma ihtimalini de akla getirmektedir. Buna ek olarak lugatim.com adlı internet kaynağında ise “mıhlama” sözcüğü için “Arapça *mukle*’den geldiği ileri sürülmüşse de kökü kesin olarak belli değildir” açıklaması yer almakta ve bu şekliyle halk ağzında kullanıldığı belirtilmektedir. “Mıhla” sözcüğü ile ilgili buraya kadar yapılan değerlendirmelerden şu sonuç çıkarılabilir: Özellikle bazı ağızlarda sözcüğün, “mıkla” şeklinde

kullanımına rastlanması ve Hamza Zülfikar'ın *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler* adlı eserinde bu sözcüğe yer verilerek sözlük kısmında da hem “mıhla” hem de “mıkla” madde başlarının bulunması, sözcük kökünün “mık” şeklinde yansıma bir kök olduğu yönündeki düşüncemizi desteklemektedir.

part: Patavatsız insanlar için kullanılan bir sözcüktür. Genellikle patavatsız, düşünmeden konuşan insanları ifade etmek için “part sözlü” tamlaması kullanılmaktadır. Bu sözcük, patavatsız insanların sözlerini söyleme biçiminin, sözlerin söylendiği sırada ya da karşı tarafta yarattığı etkinin sesi olarak düşünülmüş ve bu ses, Van ağzında “part” sözcüğüyle karşılanmıştır, diyebiliriz. Çünkü birinin yüzüne bir şeyleri direkt, düşünmeden söylemeyi standart Türkçede “Her şeyi yüzüne pat pat söyledim” şeklinde ifade edebiliriz. “Pat pat” tekrar grubuyla cümleye işin “aniden, düşünmeden, birdenbire” yapıldığı anlamı katılmaktadır. Van ağzında aynı anlamı karşılayan bu yansıma tekrar grubunu “part part” şeklinde görmekteyiz. “Bu adam ele part part gonişi (Bu adam öyle pat pat, patavatsız konuşuyor)” cümlesiyle Van ağzında bu sözcüğün ikileme şeklinde kullanımı da görülmektedir. Bunun dışında sözcüğün “pat” yerine “part” şeklinde görülmesi, Van ağzında r sesiyle sözcükteki vurguyu, etkiyi artırma düşüncesiyle açıklanabilir.

pışo pışo et- : “Suyundan gitmek, ikna etmek” anlamlarında kullanılan bir birleşik fiildir. Bir tekrar grubu ile “et-” yardımcı fiilinden oluşan bu birleşik fiilin isim unsuru, yansıma sözcük grubu şeklindedir. “Pış pış veya piş piş” şeklinde daha çok bebekleri uyuturken, onları sakinleştirmek için söylenen bu tekrar grubu, Van ağzında temel anlamından hareketle insanları bir şeye ikna etmek için onlara sakin sakin davranmak, alttan alarak sularına gitmek anlamıyla “pışo pışo et-” biçiminde ifade bulmuştur, denilebilir. Bunun yanı sıra Van ağzıyla birlikte Amasya, Kars, Erzurum, Erzincan, Kerkük ağızları ve Azerbaycan Türkçesinde kedi için “pişik” sözcüğü kullanılmaktadır. Kürtçede de kedi “pisik” sözcüğüyle karşılanmaktadır. Ayrıca Genel Türkçe Sözlüğe göre çocuk dilinde kedi, “pisi” şeklinde karşılık bulmakta; bu sözcüğün tekrarıyla da ortaya çıkan “pisi pisi” de kedileri çağırma ünlemi olarak kullanılmaktadır. Hamza Zülfikar'ın *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler* adlı eserinde hem “pisi” hem de bu sözcüğün tekrarından oluşan “pisi pisi”, yansıma sözcük olarak değerlendirilmekte ve bu anlamlarıyla eserin sonundaki sözlükte yer almaktadır. “Pisi pisi” çağırma ünleminin (ki bu çağırma ünleminde “pışo pışo”daki gibi ‘muhataba sakince yaklaşma, sakin davranma’ anlamlarının bulunduğu söylenebilir) zamanla ağızdaki kullanımının ve anlamının değişerek “pışo pışo”ya dönüştüğü de düşünülebilir. “Pışo pışo” tekrar

grubunun köküyle ilgili buraya kadar yaptığımız her iki değerlendirme de sözcüğün yansıma bir kökten türediği görüşünü desteklemektedir. Van ağzında “Bu da herkese pışo pışo edi (Bu da herkesin suyuna gidip, herkesin dediğini alttan alıyor)” cümlesiyle sözcük grubunun kullanımı örneklendirilebilir.

potor: “Yüzünde çiçek bozuğu ya da çil olan kimse” anlamında kullanılan bir sözcüktür. Bu anlamıyla ve “potor” şekliyle sadece Van ağzında görülen sözcük, Derleme Sözlüğüne göre “potur” şekliyle Van ağzıyla birlikte Giresun, Erzincan ve Sivas ağızlarında da görülmektedir. Yani Van ağzında hem “potor” hem de “potur” şeklinde kullanılan bu sözcük, “pot” yansıma kökünün üzerine -Ur isimden isim yapım ekinin gelmesiyle oluşmuştur.

pöfle- : “Üflemek” anlamında kullanılan bir fiildir. Özellikle çocukların bir muma ya da sıcaktan yanan ellerine üflerken çıkardıkları ses, Van ağzında “pöf” şeklinde karşılık bulmuş; bu kökün üzerine +lA- isimden fiil yapım ekinin gelmesiyle de “pöfle-” fiili oluşmuştur.

şapalağ: Genel Türkçe Sözlükte “şap diye ses çıkaran tokat” anlamıyla “şaplak” olarak geçen ve standart Türkçede bu şekilde kullanılan sözcüğün, Van ağzında aldığı biçimdir. Derleme Sözlüğüne göre sözcük, “tokat” anlamıyla ve “şapalağ ya da şapalağ” biçimiyle Van dışında Kastamonu ve Kars ağızlarında da görülmektedir. “Şap” yansıma kökünün üzerine +lA- isimden fiil yapım ekinin gelmesiyle “şapla-” fiili oluşmuş daha sonra da bu fiile -k fiilden isim yapım ekinin eklenmesiyle de “şaplak” sözcüğü meydana gelmiştir.

şapşaplama: “Güvercinlerin eş tuttuktan sonra uçarken kanatlarının çıkardığı ses” anlamına gelmektedir. Sözcük için verilen anlamda da belirtildiği üzere “şapşaplama”, bir hareket sonucunda çıkan sesin dile yansıması olan bir sözcük. Güvercinin eş tuttuktan sonra uçarken kanatlarının çıkardığı ses dilde “şap şap” şeklinde karşılık bulmuş. Bu tekrar grubunun üzerine sırayla önce +lA- isimden fiil yapım ekinin gelmesiyle “şapşapla-” fiili daha sonra da -mA fiilden isim yapım ekinin eklenmesiyle de “şapşaplama” eylem adı oluşmuştur.

şıkşık: İçindeki çekirdeklerin ses çıkardığı bir elma türüdür. Tanımından da anlaşılacağı gibi elmanın adı, çekirdeklerinin çıkardığı sesin dilde karşılık bulmuş biçimidir.

şıpik: Van ağzında genellikle “terlik” için kullanılan bir sözcüktür. Bunun yanı sıra “arka kenarı üzerine basılmış, eski ayakkabı” anlamında da kullanılmaktadır. Terlikle yürürken çıkan ses, dilde “şıp” şeklinde karşılık bulmuş, sonra bu yansıma kökün üzerine işlek olmayan +k isimden isim yapım ekinin gelmesiyle de Van ağzında “şıpik” şeklini almıştır. Derleme Sözlüğünde bu sözcüğe rastlanmamıştır.

“Şıpkilerin ayağan tağ, hava souhtur (Terliklerini ayağına giy, hava soğuktur)” şeklinde bir cümleyle kullanımı örneklendirilebilir.

taptapa, tabtaba: Biraz kalın, ortası delik tandır ekmeği için kullanılan sözcüktür. Bu ekmeğe, merdaneye küçük açılan hamur bezesinin, ele alınıp açılması, büyütülmesiyle yapılır. Bir elden diğerine atılarak açılan hamurun bu esnada çıkardığı sesle birlikte tandıra yapıştırılırken çıkardığı ses, dile “tap” şeklinde geçmiştir. Bu yansıma kökün tekrarıyla ve Van ağzındaki söylenişleriyle “taptapa veya tabtaba” kullanımı ortaya çıkmıştır.

tırık: “İshal” anlamında kullanılan bir sözcüktür. İshal olduğunda boşaltım esnasında çıkan sesin, Van ağzında karşılık bulmuş biçimidir, diyebiliriz. Derleme Sözlüğüne göre sözcük, bu anlamıyla Van dışında Bitlis, Kars, Erzurum, Niğde ve Artvin ağzlarında da görülmektedir. Sözlükte Bitlis, Maraş ve Niğde ağzlarında bu sözcüğün “tırık” şeklinde de görüldüğü belirtilmektedir.

tıska: Arpacık soğan için kullanılan bir sözcüktür. Derleme Sözlüğüne göre “soğan tohumu” anlamıyla Artvin, Erzincan, Kars ve Sivas ağzlarında da kullanılmaktadır. Van ağzında “tıska soğan” ifadesinde sıfat olarak kullanımı yaygındır. Ayrıca bu sözcük, Van ağzında “zayıf, sıska” anlamıyla da kullanılmaktadır. Derleme Sözlüğüne göre bu anlamıyla Van dışında Afyon, Isparta, Burdur, Tokat, Sivas, Bolu ve birkaç ağızda daha görülmektedir. Aslında sözcüğün “tıska soğan” ifadesindeki “tıska” sıfatı, soğanı “zayıf, normal soğana göre küçük” anlamıyla nitelemektedir, diyebiliriz. “Bu tıska hâliyle evin önündeki daşı nece galdırdı? (Bu zayıf hâliyle evin önündeki taşı nasıl kaldırdı)” cümlesiyle sözcüğün “zayıf” anlamındaki kullanımı örneklendirilebilir.

tısgır- (tıskır-) : Van ağzında “kurumuş, büzülmüş, zayıf” anlamlarında kullanılan bir kelimedir. Daha çok meyve sebze ve yeşilliklerin bir süre sonra tazeliklerini kaybedip kuruyup büzülmesi, çürümeye başlaması anlamında kullanılmaktadır. Canlılığını, tazeliğini yitiren meyve, sebze ve yeşilliklerin çürürken çıkardığı sesin dilde “tıs” şeklinde karşılandığı düşüncesi sözcüğün kökünü açıklama noktasında yardımcı olabilir. Bu yansıma kökün üzerine de yansıma sözcükleri fiil yapan /+kIr-/ isimden fiil yapım ekinin gelmesiyle de “tıskır- veya tısgır-” şekli ortaya çıkmıştır. Sözcüğün “Ağaca su vermiyipsiz, elmalar dalında tısgırıp” (Ağaca su vermemişsiniz, elmalar dalında büzülmüş, bozulmuş) şeklinde kullanımına rastlanabilir.

vengilde- : “Canı yanan köpeğin acı acı bağırması” anlamında kullanılan bir fiildir. Köpeğin canı yanarken çıkardığı ses dilde “veng, ya da venk” şeklinde karşılık bulmuş; bu kök üzerine +Il isimden isim yapım eki, sonra +dA- isimden fiil yapım

ekinin gelmesiyle de “vengilde-” fiili oluşmuştur. Derleme Sözlüğüne göre bu sözcük, sadece Van ağzında görülmektedir. Ayrıca “vengilde-”, Van ağzında çocukların ağlaması için de kullanılan bir fiildir. “Merdivenden düşüp, sabahdan içerde vengildiği (Merdivenden düşmüş, sabahdan içeride ağlıyor)” şeklinde bir cümlede kullanımına rastlanabilir.

vijla-: “Yoğurdun ekşimesi” anlamında kullanılan bir fiildir. Ekşiyen yoğurtta asit oranı yükseldiği için bir ses çıkmaktadır. Çıkan bu ses de Van ağzında “vij” şeklinde karşılık bulmuştur. Bu yansıma kökün üzerine gelen +lA- isimden fiil yapım ekiyle de ekşime durumunu anlatan “vijla-” fiili ortaya çıkmıştır. Fiil, “Bu yoğurt vijliyip yenmez” şeklinde bir cümlede kullanılabilir.

zırt: “Yalan” anlamına gelen bir sözcüktür. Genellikle “at-” fiiliyle birlikte “zırt at-” şeklinde “yalan söylemek” anlamını karşılar ve bu şekilde kullanımı yaygındır. Yalan, gözle görülmeyen ama var olduğu bilinen aynı zamanda hissedilen bir olgudur. Van ağzında “yalan” için çok yaygın biçimde yansıma bir kök olduğu belli olan “zırt” sözcüğünün kullanılması, diğer sözcüklerde olduğu gibi eşyanın, varlığın ya da hareketin sesinin dile yansımaları olarak açıklanamaz. Çünkü yalanın taklit edilip dilde karşılık bulacak bir sesi yok. Dolayısıyla da dilde “zırt” şeklinde karşılanan sesin ait olduğu olgu ya da nesne ile yalan arasında bir benzerlik ilgisi kurulduğu düşünülebilir. Bu düşünceden hareketle insanın yellenmesi sonucunda çıkan ses, dilde “zırt” şeklinde karşılanmış; daha sonra yellenme ile yalan arasında bir durum ilgisi kurularak (iki olgunun da görünmeyip var olması; yapılıp, söylenip üzerinde durulmaması; yapılıp, söylenmesinin kolay olması gibi benzerlik ilgileri) da Van ağzında “yalan” için bu sözcük kullanılmıştır, diyebiliriz. “İnanma, zırt ati (İnanma yalan söylüyor)” şeklinde kullanımına çok rastlanmaktadır.

zingilde- : “Baş zonklaması” anlamında kullanılan bir fiildir. Şiddetli baş ağrısı yaşayan ve ağrının gözlerine, kulaklarına bir ses eşliğinde vurduğunu hisseden insanlar bu sesi, dilde “zing” biçiminde karşılamışlardır. Bu ses yansımaları kökün üzerine önce +l isimden isim yapım ekinin gelmesiyle “zingil” şeklinde bir yansıma gövde oluşmuştur. Ortaya çıkan bu sözcük gövdesi, dilde bu şekliyle kullanım alanı bulamadığı için bu gövdenin üzerine +dA- isimden fiil yapım eki getirilerek Van ağzında kullanılan “zingildemek” fiili oluşturulmuştur.

Sonuç

Çalışmada öncelikle yansıma sözcüklerin bugüne kadar biçim ve anlam yönünden nasıl değerlendirildiğiyle ilgili bilgilere yer verilerek bu alanda önemli çalışmaları bulunan dil bilimcilerin görüşlerinin de bulunduğu bir giriş yapılmıştır. Yansıma sözcüklerle ilgili önemli çalışmaları ve görüşleri bulunan dil bilimcilerin

değerlendirmelerinden yola çıkılarak hemen devamında Van ağzında bugün hâlâ kullanılan kırk yedi yansıma sözcük; ses, şekil, anlam ve kullanım şekli açısından incelenmeye çalışılmıştır. Aslında çalışmada bu sayıdan daha çok sözcük bulunmaktadır. Bazı sözcükler türetildikleri yansıma kökün verildiği madde içerisinde ele alınıp değerlendirilmiştir. İncelenen yansıma sözcüklerin büyük çoğunluğu, Zülfikar'ın ifadesiyle “ikincil biçimler” olup yani bir veya birden fazla ek alarak kullanım alanı genişleyen, bir sesin karşılığı olan basit tek heceli “birincil biçimler”den ziyade tekrar grubu ya da birleşik fiiller biçiminde bir nesneyi, bir varlığı, bir hareketi ifade eden gelişmiş yapılardır.

Yapılan inceleme sonucunda Van ağzında kullanılan bu yansıma sözcüklerle anlatımın daha canlı, etkili ve renkli bir hâle geldiği net bir şekilde ifade edilebilir. Bu çalışmayla birlikte Van ağzında kullanılan yansıma sözcüklerden bazılarının (şapalağ, mıhla gibi) başka illerin ağızlarında da görüldüğü, birçoğunun ise sadece Van ağzında kullanımına rastlandığı tespit edilmiştir. Sadece bir il ağzında bu kadar yansıma sözcüğün bulunması, geri kalan diğer illerin ağızları göz önünde bulundurulduğunda Türkiye Türkçesi ağızlarının zengin bir yansıma söz varlığına sahip olduğunu göstermektedir. Ağızlar üzerine yapılacak bu tür çalışmalarla, söz varlığında etkili, canlı, coşkulu ve hareketli anlatımı sağlayan ses taklidi sözcüklerin hatırlanması, unutulmaya yüz tutanların gün ışığına çıkartılıp tekrar konuşma diline kazandırılması sağlanarak söz varlığının tespiti, kullanımı ve devamlılığı noktasında o ağız konuşan insanlara ve alana önemli katkılar sunulacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Atalay, B. (2013). *Divânü Lûgat-it Türk Dizini*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu Z. (2015). *Divânu Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (1953). *Onomatopée'lere Ait Notlar*. Erişim Tarihi: 01.11.2022, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/172702>

- Ergin, M. (2003). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayın Tanıtım.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (M. Akalın, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2011). *Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- <http://lugatim.com/s/m%C4%B1hla>
- <https://sozluk.gov.tr/>
- Kâşgarlı Mahmud. (2013). *Divânü Lûgat-it Türk* (B. Atalay, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)* (4. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sarıca, B. (2006). *Van Gölü Çevresi Ağzları Sözlüğü*. Ankara: Atlas Yayınları.
- Zülfikar, H. (1995). *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Summary

Onomatopoeic words are found in all languages spoken in the world. So much so that onomatopoeic words have been the source of the theories produced on the emergence of languages, and even led to the development of a theory in this direction. Although the theory of onomatopoeic is not accepted by all linguists, the fact that there are more or less onomatopoeic words in every language causes the theories, opinions and studies about these words to be carefully examined and given importance. Because onomatopoeic words; It is one of the word types that cannot be passed without mentioning in the studies on the vocabulary, sound and morphology of a language, a dialect of a language or a dialect. These words, which affect the expression as much as they are seen in a language, make the expression more vivid, colorful and effective in languages where there are many.

Turkish is one of the richest languages in the world in terms of the number of onomatopoeic words. As in other languages, although their number is low compared to the actual vocabulary, onomatopoeic words are encountered in every period and stage of Turkish, from historical dialects to contemporary dialects and the dialects of these dialects. In addition to this, these words, with their diversified forms and increasing usage areas (noun, adjective, adverb, verb, etc.) Based on this idea, in this study, the onomatopoeic words that are still used in Van dialect of Turkey Turkish are determined and these words are; tried to be examined in terms of sound, shape, meaning and usage areas. In this direction, it is aimed to better understand and evaluate the study by giving information about how onomatopoeic words are evaluated in terms of sound, shape and meaning in the vocabulary of a language in general terms.

There are very few studies on reflexive words in Turkish. There are some bibliography essays as well as articles written about reflexive words in contemporary Turkish dialects. Although onomatopoeic words are mentioned in Turkish phonetic and morphology books prepared by linguists, there is no detailed analysis of these words in the same sources. Especially at the level of the work, the number of sources that deal with the onomatopoeic words in detail is very few. One of them, perhaps the only one in its field, is Hamza Zülfikar's "Sound Reflected Words in Turkish". Hamza Zülfikar, in this work, which he prepared as an associate professorship thesis, includes the studies and evaluations of important linguists on onomatopoeic words; considers features such as sound, shape and

meaning under two headings. According to this, onomatopoeic words are formed as primary forms (çat, çit, pat, tak, tık etc.) whose source consists of noises in nature and some sounds, and secondary forms (çıtır, kıtır, şırıl, tıklar etc.) takes and examines. Zeynep Korkmaz also has a similar approach to onomatopoeic words. Although Muharrem Ergin does not clearly classify the words of onomatopoeic, he also mentions the differences of the structures developed with affixes from the onomatopoeic roots. Based on the evaluation and classification made by important linguists, especially Hamza Zülfikar, in this study, the onomatopoeic words that are still used in the Van dialect are discussed and evaluated in terms of sound, shape, meaning and usage. It can be said that Turkish, which has a rich vocabulary in terms of reflexive words, is not only limited to the standard spoken language, but also feeds the spoken and written language with a wide vocabulary at this point. In addition, in such studies on dialects, it can be seen that people living in cities far from each other in a country use the same words in their local dialects and have a common vocabulary. With this study, it has been noticed that a onomatopoeic word seen in the Van dialect is used in the same way or in a different way, sometimes in the same sense and sometimes with a changed meaning in other regional dialects. In addition, many of the onomatopoeic words included in the study are either the words stated to be seen only in the Van dialect in the Turkey Turkish Dialects Dictionary, or the words that are not included in the Turkey Turkish Dialects Dictionary but are still used in the Van dialect and are only encountered in the studies on the Van dialect.

We think that with such studies on the research of onomatopoeic words in dialects, we will contribute to both the field and the vocabulary of the people of the region in terms of the use and continuity of the vocabulary by detecting and examining the words that live in the spoken language, are on the verge of being forgotten, and the expressions formed with these words, with the ways of saying in that dialect.